

ԱՐԶԱԳ ԱՌԱՅԻՐ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ

ՏԱՅՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

№ 13

ԿԻՐԱԿԻ 9 ՅՈՒՆԻՍԻ 1891

Ներկայ 1891 թ. Մարտի մինչև 1892 Յունվարի 1-ը բաժանորդագրին է ՈՒԹԸ ռուբլի կամ 30 ֆրանկ. Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը՝ Թիֆլիզ Վէլիամինովսկի փողոց, քաղաքային Խորհրդատան հանդէպ. Ուրիշ տեղերից պէտք է գիմել՝ Тифлис, Редакция Армянскаго Иллюстрированнаго журнала „АРДЗАГАНԷՍ“. Արտատպահմանից՝ Tiflis, Rédaction du journal arménien illustré
Առանձին համարի գինը 30 Կ. „A R D Z A G A N G“ Յայտարարութեան բառին 4 Կ.

ՌՈՎԵՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.— Պետրոս Ադամեան, ՆԵՐՔԻՆ, ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.— Ադամեանի թաղումը, Դերասան Պետրոսեան, «Արևելից»։ Ասորոց կաթողիկոսի նուէրը, Նոր ստացուած գրքեր։ Քաղաքային դումայ, Եւթօլփա, Ժնէվի հայ ուսանողութիւնը, Հանելուկ, Նամակ Կ. ՊՕԼՍԻՅ, ՄԵՏԵՆԵԼԻՍՈՍՈՒԹԻՒՆ.— Զ. Բալուչեան, բանաստեղծութիւններ։ ՖիլիէՏՕՆ.— Հարկւրամեայ Տերունիներ։ Մի վիմար զէպը, ՄԵՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ, ԶԱՆԶԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։

Այսօր, կիրակի, յունիսի 9-ին, առաւօտեան ժամի 11-ին, Վանքի-Մար

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հայոց Դրամատիքական Ընկերութեան անդամները այս մասին յայտնում են այն ամենքին, որ կը կամենան հանգուցեալի լիշատակը յարգել։

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ

Ներիւ տարի էր, որ մի անբուժելի ախտ մտնում էր այն բնական հսկային, որի նման մի ուրիշը տակաւին չէ ստեղծել հայ ազգը։ Վերջապէս հեռագիրը մեզ գումեց, թէ անողոք մահը ամսոյ 3-ին, առաւօտեան 10 ժամին, կտրեց այդ փայլուն կեանքի վերջին թելը։

Չը կայ այլ ևս Ադամեանը։ Ահա մի ողբալի լուր, որ չար մրրիկի պէս անցնելով երկրից երկիր պէտք է ցաւ պատճառէ առանց ազգի խարութեան այն ամենքին, որ զէթ մի անգամ տեսել են այդ բնական հանճարին բեմի վրայ։

Ո՞վ չէ լիշում Ադամեանին. ում աչքի առաջ կանգնած չէ այն գեղեցիկ կաղմաւորով, նուրբ գէմքով, կրակոտ աչքերով աղամարդը, որի հանճարեղ ճակատի վրայ փայլում էր զեղարուեստի զրոշ-

մը և որը իւր արտաքին տեսքով իսկ որոշվում էր հասարակ մահկանացուներից։ Ո՞ւմ ականջին չէ հնչում այն ազգու, համակրելի և սիրտ թափանցող ձայնը, որ բեմի վրայից այնքան սղի և զգացմունք էր ներշնչում հանդիսականներին։ Համբատ—Ադամեան, Օտելլօ—Ադամեան, Լիր—Ադամեան, ահա այն անբաժանելի պատկերները, որ ակամայ ներկայանում են մտրդու առաջ, լիշելով մահացած դերասանի անունը։ Եւ այսօր այդ հսկայական տիպերը անհետանում են հայ բեմից Ադամեանի հետ միասին. զնում է Ադամեանը և իւր հետ տանում նրանց։

Կանցնին տարիներ, տասնեակ տարիներ և զայնէ երևան գայ մի ուրիշ համանման հանճար, բայց մեր ժամանակում հայ բեմի վրայ Ադամեանը անզուգական էր։ Նա միակն էր, որ առաջին անգամ մեր աղքատիկ թատրոնում կենդանացրեց համաշխարհային գեղարուեստը։ Նա էր,

որ առաջին անգամ հայի ականջին հընչեցրեց մարդկային սրտի ամենանորբ և ամենախորին զգացմունքները, որ զիւթական վրձինով արտայայտել է հանճարեղ սրտագէտը։ Նա էր, որ առաջին անգամ ապացուցեց, թէ մի փոքրիկ ազգ, որքան ևս քաղաքակրթութիւնից չէտ մնացած լինի, կարող է տալ համաշխարհային արուեստագէտներ թատրոնական աստղարկում ևս։ Նա էր, որ առաջին անգամ ապացուցեց, թէ այդ փոքրիկ ազգի լեզուն ընդունակ է արտայայտել համաշխարհային ամենաբարձր գեղարուեստի նրբութիւնները, իսկ հայ սիրտը ընդունակ է զգալու այդ նրբութիւնները։

Ով ծանօթ չէ հայ ազգի նորագոյն պատմութեանը՝ տեսնելով Ադամեանին բեմի վրայ, պէտք է կարծէր, թէ հայոց թատրոնը ունեցել է գէթ մի ամբողջ դար փառաւոր դոյութիւն, թէ անցել է քանի մի հիմնաւոր դպրոցներ և վերջապէս ստեղծել է և պատրաստել Ադամեանի պէս մի համաշխարհային տաղանդ։ Բայց ով զիտէ մեր թատրոնական կեանքի չքաւորութիւնը, նրա համար, այն, զարմանալի էր այդ տաղանդի երևան գալը։ Ահա ինչու Ադամեանը մեր բոլոր բնական ուժերի մէջ համարվում է անզուգական։

Այդ անզուգական անձը կարող էր մի փայլուն տեղ բռնել աւելի լուսատու ազգերի բնական ուժերի շարքում։ Իսկ իրոքներ չեն մեր առաձը, այլ ապացուցված

իրողութիւն: Երբ Ազամեանը առաջին անգամ երևեցաւ Պետերբուրգի և Մոսկուայի բեմերի վրայ, ուստի մամուլը և թատրոնագէտ Հասարակութիւնը միաբերան խոնտովանեցին նրա արտակարգ տաղանդի զօրութիւնը, չը նայելով, որ Հայ դերասանը խօսում էր նրանց ականջին խորթ մի լեզուով: Իսկ աւելի լուրջ քննադատները, քննելով նրա խաղը, դասելով նրան աշխարհի Հոկաների շարքը, սրպիսիք են Բոստի, Մարկինի, չը կարողացան մատնուցուց անել մի Համանման ութ ուսուց բեմի վրայ, այն բեմի, որ թէ իւր երկար անցեալով և թէ ներկայով անհամեմատ բարձր և հարուստ է մեր աղքատիկ բեմից:

Մի ազդեցիկ փառաբան ասողի կորուստը անսահման ցաւ պէտք է պատճառէ աչն ամենքին, որոնց համար թանգ է Հայ ազգի քաղաքակրթութիւնը: Մի ուրիշ, որ Հայոց նոր ծագող զեղարուեստի և Համաշխարհային զեղարուեստի մէջ կամուրջ ձգողներէն ամենազիջաւորն է — այդ ուրիշ շատ չէ կարող փոխարինել մի վաքրիկ ազգ:

Ջալմանայի բան: Մենք ուսումնասիրու շատ ենք յարձակուել մեր տաճկահայ տրիւնակիցների վրայ: Բայց անաչառ քրննադատը կապացուցանէ, որ տաճկահայերը զեղարուեստի ասպարիզում աւելի զօրեղ տաղանդներ են արտադրել, քան թէ մենք: Եթէ մենք չունինք և դուրսէ երկար ժամանակ չենք էլ ունենալ Ազամեանի պէս նուրբ բեմական արուեստագէտ, զուտ բանաստեղծութեան մէջ չենք կարող մատնացոյց անել մի քնարերւոյ — բանաստեղծ, բայց իհարկէ Գոմառ-Քաթիւ-պալից, որ Հասարակէր պատանի Հասակում վախճանված անմահ Դուրեանի Հետ. ապա մեր մէջ կարող ենք մատնացոյց անել մի ուսումնասիր երգիծարան, որ Հասարակէր զգալով Պարոնեանին, որ զեռ աշխարհի վաղ զերեղման իջաւ: Այո, դերարուեստի, զուտ զեղարուեստի մէջ Կ. Պոլսի Հայերը մեղանից բարձր են եղել մինչև և այժմ:

Եւ այսօր նրանք աւելի իրաւունք ունին պարծենալու Ազամեանի անունով և աւելի ցաւել նրա վաղահաս մահուան մասին:

Կորուստը մեծ է, զգալի, և մենք առ այժմ չենք կարող թուել Ազամեանի բոլոր արժանաւորութիւնները: Եթէ կարելի է երկու խօսքով բնաորոշել Ազամեանին, այսքանը անհրաժեշտ է ասել, որ նա Հայ-

ազգի զեղարուեստական տաղանդն ոչ զօրեղ ոգու ամենափայլուն արտադրութիւնն էր: Իրեւ զերասան անողական էր, իրեւ նկարիչ — շնորհալի, իրեւ բանաստեղծ — զգացմունքով լի. նա զուտ արտիստ էր, բառիս ամենաբարձրակարգ նշանակութեամբ, աւելի, նա մարմնացած զեղարուեստ էր: Բայց, որ ամենանշանաւորն է, նա մի կենդանի ազգացոյց էր թերահաւատների համար, թէ Հայ ազգի մէջ զարթոնել է զեղարուեստի ոգին և թէ նա ևս ընդունակ է Համաշխարհային արուեստագէտներ տալ մարդկութեանը: Մաղթենք, որ այդ ազգացոյցները ապագայում աւելի յաճախ երևան գան: Թող Ազամեանի փառաբան լիշատակը լինի խրախույս Հայ ազգի քաղաքակրթութեան ծաղկողութեան համար և ոգևորութիւն ներշնչէ աչն ամենքին, որ այսօր ծաղկում են իրանց ժողովրդի սրտի և մտքի կրթութեան գործին:

Ղ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կ. Պոլսի մեր թղթակիցը ամսօր 7-ին հեռագրում է. «Միօր կատարվեց Ազամեանի թաղման հանդէսը ժողովրդի խումբ ընդմիջեան ներկայութեամբ:»

*
* * *

Հայ դերասան Կ. Պետրոսեանը երկու անգամ մասնակցեց տիկ. Երմօլօվայի ներկայացումներին: Աերջին երեկոյն նա «Սեվիլայի Լսող» անունով պիեսի մէջ կատարում էր մի բաւական սրտախառն դեր: Առանց առանձնապէս խօսելու այդ դերի մասին, մենք միայն զէպրից օգուտ քաղելով, հարկաւոր ենք համարում մի քանի խօսք ասել Կ. Պետրոսեանի մասին առ հասարակ:

Մենք առիթ ենք ունեցել այդ երիտասարդ դերասանին բեմի վրայ տեսնել հինգ թէ վեց անգամ զանազան դերերում: Մեր ընդհանուր տպաւորութիւնը այն է, որ Կ. Պետրոսեանն ունի մի քանի աշխարհի արժանաւորութիւններ, որ աններելի կը լինէր անուշադիր թողնել այդ նոր երեւան եկող բեմական ուժը: Առաջին բանը, որ աչքի է ընկնում Կ. Պետրոսեանի մէջ, այդ նրա բեմական զօրեղ և դիւրեկան ձայնն է, որ ընդունակ է արտա-

յայտել հոգեկան զանազան շարժումներ: Տեղին և ժամանակին այդ ձայնը տրապիքական է և կարողանում է քիչ թէ շատ տպաւորութիւն անել լսողի վրայ: Աչնուհետեւ Կ. Պետրոսեանը ունի առողջ կազմուածք, թէև ոչ նուրբ, և մի քանի արտաքին առաւելութիւններ, որ շատ կարեւոր են նրա կատարած դերերի համար: Այդ արտաքին չափութիւնները, առանց որոնց դերասանը տեղ չէ կարող ունենալ բեմի վրայ: Պալով ներքին արժանաւորութիւններին, պէտք է ասել, որ Կ. Պետրոսեանը ունի ընդունակութիւն ուսումնասիրել իւր դերերը, այլ խօսքով զգալ ներկայացրած անկերի հոգեկան աշխարհը:

Այս մի աշխարհի արժանաւորութիւն է, առանց որի դերասանը դերասան չէ, այլ լիկ խօսող մի մեքենայ: Կ. Պետրոսեանը որոշ չափով օժտուած է այդ արժանաւորութիւնով, որ կարելի է արդարեւ բեմական ձիւք անուանել: Բացի դրանից, որքան զիտենք, նա աշխատասէր է, հետեւում է բեմական արուեստին, սիրում է իւր գործը ոչ իրեւ մի գուարձութիւն, այլ իրեւ մի լուրջ և մեծ աշխատութիւն սահմանող արուեստ: Աւնենալով մի այդպիսի չափութիւն Կ. Պետրոսեանը յաւապագայի յոյսեր է տալիս: Եւ նա իւր այս աշխատութեանն է պարտական, որ այժմ ունի բաւականաչափ մշակված ձեւեր, թէև այդ ձեւերը երբեմն միատեսակ են:

Այս են ընդհանուր խօսքերով Կ. Պետրոսեանի արժանաւորութիւնները: Պալով թերութիւններին, երիտասարդ դերասանի օգտի համար հարկաւոր ենք համարում հետեւեալ նկատողութիւնները անել:

Նախ պէտք է ասել, որ Կ. Պետրոսեանը որքան ընդունակ է իւր ձայնի ելեւէջները կառավարել, այնքան ևս չը գիտէ փոփոխել իւր դէմքի արտայայտութիւնը՝ համեմատ իւր հոգեկան դրութեան: Չարութիւն թէ բարութիւն, զրգուած կիրք թէ սրտի անպարտութիւն արտայայտելիս նրա դէմքը, կարծես, մնում է անշարժ, մկանունները բնաւ չեն խալում: Այդ բանը աչքի է ընկնում մանաւանդ լուսնի լուսնի տակ, երբ զերակատարի միտքը և հոգին միմիկայով պէտք է արտայայտուին: Նոյնը կարելի է ասել և նրա աչքերի վերաբերմամբ. Կ. Պետրոսեանի աչքերը բեմի վրայ որոշ չափով ազդու և արտայայտիչ չեն, այլ խօսքով առած, նա չը գիտէ իւր աչքերը «խաղացնել»:

Մի արտաքին թերութիւն ևս. Կ. Պետրոսեանը առ հասարակ լաւ գէշ շինել չը գիտէ: Օրինակի համար մենք կ'ակնարկենք նրա գէշ

Ուրիշի Ահաւորացի գերում, որ մեր կարծիքով աչքան կոպիտ էր, որ միանգամայն վնասում էր նրա խաղին: Յանկալի կըլինէր, որ երիտա- սարգ գերասանը օրինակ առնէր հանդուգեայ Ագամեանի փրկէ թէ աչք գերում է թէ ուրիշ գերերում, որ երբ է պէտք է խաղաչ: Կա- փրկէ մեծ նշանակութիւն ունի, առանց նրան գերասանի խաղը կարող է ոչնչանալ:

Այս մի քանի թեթեւ նկատողութիւններն անելով, կարծում ենք, որ պ. Պետրոսեանը կարող է օգտուիլ նրանցից: Նա տակաւին երի- տասարգ է, ունէ բեմական ընդունակութիւն, աշխատելու սէր և սէր դէպի գործը: Մեր ակնարկած թերութիւնները, բարեբաղդաբար, անուղղելի չեն պ. Պետրոսեանի պէս ընդու- նակ և աշխատասէր գերասանի համար: Աւելի բարեխղճաբար վերաբերելով ինքն իրան, նա կըլրացնի այդ թերութիւնները, և աչք ժամա- նակ կարող է մեր աղքատիկ բեմի վրայ մի շատ ցանկալի հիւր և միջնա անգամ կարևոր ոյժ լինել:

Մի նկատողութիւն ևս: Ինչպէս խում ենք, պ. Պետրոսեանը շատ է վնասվում. ամեն մի թույլ խոչնդոտի հանդիպելիս նա սպառնում է թողնել հաչ բեմը և անցնել օտար բեմի վե- րաչ: Այդ մի աններելի թուլութիւն է: Նա, որ սիրում է իւր գործը անկեղծ և կարող է անձ- նատուր լինիլ արուեստին, նրա համար խոչըն- գոտները նշանակութիւն չըպէտք է ունենան: Քատ կարելի է, որ պ. Պետրոսեանը օտար բե- մը անցնելով բարոյապէս և նիւթապէս աւելի վարձատրուի, բայց անկեղծութիւնը պահան- ջում է ասել, որ հաչ բեմը վաղուց է սովոր աչք տեսակ կորուստներին և տակաւին նոր սկսող մի գերասանի կորուստը, կարծում ենք, առ աչք մ կարող է, աչքն ան էլ զգալի չըլինել նրա համար:

Մեր մէջ ամեն մի գործիչ, ինչ ասպարիզի վրայ ևս գործէ, ենթարկվում է անկեղծութեան մթմթիւնների յարձակումներին: Նախանձի սև հողին, դժբաղդաբար, արմատացել է մեր արիւնի և հողու մէջ: Հաստատամիտ գործիչի արժանաւորութիւնն է ամուր քաղերով առաջ գնալ, արհամարելով աչք մարդկանց չարձակումները, որոնք իրանք անընդունակ լինելով մի գործ կատարելու, միտքարկում են հալածելով...

«Արևելքում» կարգում ենք հետևեալ լուրերը:

— Քիւրտերէ կաղմելի համիտիէ հեծե-

լաղնիլին պատկանող Աշիւթներու ցեղա- պետներէն (6) հողի երէկ Տրապիզոնէն մալրաքաղաքս ժամանցին տուրիական շողենաւով: Արքունի նաւարանին շողե- նաւակներէ մին այդ ցեղապետներն առս- տրական շողենաւէն առնելով Պէշիքթա- շի նաւամատոյցը տարաւ, ուրկից քիւրտ ցեղապետք՝ Խրթողրու հեծալաղնիլին յա- տուկ ձիերուն վրայ հեծած և առաջնոր- դութեամբ նայն դնելին նուագածուաց խում- բին և զինուորաց՝ զնացին Ալաշկերտ Պալա- տան շրջակայքը գտնուած իրենց համար որոշեալ տեղը: Յեղապետներու հեծած ձի- րուն վրայ իրենց յատուկ թամբերը դը- րուեցան: Քիւրտ ցեղապետք երէկ իրիկուն իրենց գտնուած շէնքին առաջեւ կարգաւ բարեւի կենալով, երկու «Ֆատիշահըմ չօք- եաշա» աղաղակեցին:

Կալս. Իրատէ մը հրամայած է ամեն կերպիւ հող տանել քիւրտ ցեղապետներու հանդիմութեան:

Քիւրտ ցեղապետք վաղը ներկայ պիտի գտնուին Սէլամլըքի արարողութեան:

Այս խումբը կը կոչուին Հալտերանլը Աշիւթէն երեք աղաներ իրենց երեսուն հետեւորդներով, ձիքաքը Աշիւթէն եօ- թը աղաներ՝ իրենց տասն և չորս հետե-ւորդներով, Զիլիկի Աշիւթէն մէկ աղա՝ հինգ հետեւորդներով, Ղէպրանլը Աշիւթ- թէն մէկ աղա՝ երկու հետեւորդներով և Ամանլը Աշիւթէն մէկ աղա և մէկ հե- տեւորդ:

— Ազգային Պատրիարքարանի շէնքը վերաշինելու գաղափարն օր օրի իրակա- նութիւն կը գտնէ և կ'իմանանք թէ մէկ քանի ամիսէն արդի հին շէնքը վար առ- նուելով հորակապ նոր շէնքի մը կառուց-ման պիտի ձեռնարկուի:

— Կալսերական կառավարութիւնը եր- կու հազար հինգ հարիւր զրուշ ամուսթո- շակ յատկացուցած է Պրուսայի առաջնորդ Գեր. Բարթոլոմէոս Սրբազանին, քսան և վեց տարիէ ի վեր Պրուսայի առաջնորդու- թեան պաշտօնին մէջ մատուցած բարուք ծառայութեանց համար:

— Ըստ տեղեկութեանց Սադա-հի, կալս. Իրատէ մը հրամայած է որ վերջերս մալրա- քաղաքս եկող քիւրտ հեծելազօրաց լիւսն և չորս սպայք յառաջիկայ շարաթ օր ի-

րենց տեղերը պիտի վերադառնան Տրապի- զոնի ճամբով:

— Զմիւռնիոյ հալիփթեանց վարժարանի նախկին սանուհիք ոմանք Արախնամ ըն- կերութիւն մը կազմած են՝ նպատակ ու- նենալով Արախնոյ մը հաստատել, աղքատ աղջիկները դաստիարակել և ասոնց դա- սական պիտոյքները, հաղուստներն, և այլն հոգայ:

— Զմիւռնիոյ Արթասէր ընկերութիւնն անցեալներ նուագահանդէս մը տուեր է ի նպատակ տեղւոյն մանկապարտէզին: Նը-ւագահանդէսին հասոյթը 120 ոսկուց հա- սեր է:

— «Այս օրերս Բարիզէն մալրաքաղաքս վե- րադարձաւ երիտասարդ հայ արձանագործ մը, Յակոբ Էֆէնտի Արապեան, որուն յա- աջակցութիւնը զեղարուեստի այդ գերա- գանց ու վեհագոյն ձիւղին մէջ ճշմարիտ ուրախութեամբ կը լեցունեն հայ տաղան- գին բոլոր բարեկամները: Երիտասարդ ար- ուեստագէտը, Կ. Պոլսոյ կալս. զեղար- ուեստից վարժարանին շրժանն աւարտելէ լետոյ, իր արուեստը կատարելագործած է նախ ի հռոմ, այցելելով միանգամայն Իտալիոյ զեղարուեստական գլխաւոր կեդ- ընները, և ապա ի Բարիզ, ուր զեղա- րուեստից վարժառանին աշակերտելէ լե- տոյ, նախ Փալիլէաի և ապա Դաբիւի արհեստանոցներուն մէջ դրուած է իր մեծանուն վարպետներու ուշադրութիւնն ու համակրանքը: Ինսթիթիւի մեծագոյն պարճանքներէն մին, Դարիւ, փառօք ու ալեօք բեռնաւորեալ, իր մահուանէն դեռ քիչ առաջ կ'երթար հետաքրքրութեամբ ու սիրով այցելել իր աշակերտին մէկ նոր գործն անոր արհեստանոցին մէջ, և ջերմ խօսքերով կը յայտնէր իր գոհունակու- թիւնը: Քեղարուեստից այս հանձարեղ աշա- կերտին կը մաղթենք իր աշխատութեանց զնահատումն և իր կարողութեան արդիւ- նաւորումը Կ. Պոլսոյ արուեստասէրներէն:

Արտատահմանեան մի հայ լրագրի մէջ կարգում ենք. «Պաշտէշէն մեզ կը հա-

դորդեն թէ Ասորիները Ամեն. կաթողիկոս Մարշիմոն մի ականակուռ խաչ նուէր զրկեր է Պուքրէշի Հայոց Աւագ քահանայ Արթ. Ասպետ Խ. Մոսկովիեանին: Արթ. Խաչատուր քահանան Մարշիմոնի կողմէն այդ համակրութեան նշանին արժանացեր է անոր համար որ Ասորի եկեղեցականներին Ռումանիաի այդ մայրաքաղաքէն անցած ժամանակ, անոնց զիւրութիւնները ընծայած է բարեբաներ արած է:»

* *

Մեր անխոնջ և բազմալատուակ Հայ թարգմանիչ պ. Փիլիպպոս Վարդանեանից ստացանք իւր նոր հրատարակած Ֆերդինանդ Զմիտի «Պէլլոնիէ Աղուէսը», թարգ. գերմանական բնագրից: Գիրքը, որ բաղկացած է մօտ 195 երեսից, տպուած է բուական խնամքով Թիֆլիսում 1891 թ. Յովհան. Մարտիրոսեանի լայտնի տպարանում և արժէ 60 կոպէկ:

* *

Ստացանք բժիշկ Արա. Բուգուզեանի ժողովրդական բնութեամբութեան համար կազմած երրորդ գրքոյի՝ «Ի՞նչ է սիֆիլիսը» տպագրուած Ս. Պետերբուրգում. 23 երես, գիրքն է կապ. Ինչպէս ար, նոյնպէս և նոյն հեղինակի սուսնի երկու գրքոյնիցը — «Առաջին օգտակար միջոցներ լանկարձակի հիւանդութեան և փորձանքի ժամանակ» և «Մի քանի խօսք վարակիչ հիւանդութիւնների մասին» — զրուած են մաքուր լեզուով և ժողովրդի ընթերցանութեան մատչելի ոճով:

* *

Խմբագրութիւնս ստացաւ «Որչուկի օրը» վերնագրով գրքոյի, թարգմ. ռուսերէնից Ս. Տ. Կ. տպուած է 1891 թ. Ախալցխայում. տպարան Ս. Ղալամբաբեանի: Գրքոյի գինն է 5 կոպէկ:

* *

Անցեալ երկուշաբթի, ամսոյս 2-ին, Քաղաքային Գումարում տեղի ունեցաւ քաղաքային վարչութեան երրորդ անգամի ընտրութիւնը: Ներկայ էին 60 իրաւասուններ: Քուէարկուեցին տեղական ընտանական դպրոցի տեսուչ պ. Իվանենկօ և պ. Ս. Մաչարեի: Առաջինը ստացաւ 40 սպի-

տակ և 20 ու, երկրորդը 26 սպիտակ և 34 ու քուէներ: Պ. Իվանենկօն ընտրուեց վարչութեան անդամ:

* *

Չորեքշաբթի, ամսոյս 4-ին, ռուսաց գերատանուհի Երմօլօվան աւարտեց իւր ներկայացումների շարքը և հետեւեալ օրը ուղևորվեց Սիբիր: Երմօլօվան տուեց ընդամենը 10 ներկայացում և բոլորն էլ մոտաքի կողմից շատ չափով անցան: Հասարակութիւնը սիրով աջակցեց նրա ներկայացումները, ամեն անգամ ծալքէ ի ծալք լցնելով թատրոնը: Յացի գրանից իւր բնակիչի օրը Երմօլօվան անցաւ մի քանի արժէք ունեցող նուէրներ և բազմութիւն ծաղկեալ փնջեր: Նոյն երեկոյ հանդիտականների մի խումբին բազմութիւն տաղանդաւոր գերատանուհուն ցոյցեր տրուեց, ներկայացումից լիտոյ ուղեկցելով նրան մինչև իւր բնակարանը: Մի խօսքով ռուսաց լայտնի գերատանուհին արժանացաւ Թիֆլիցի հասարակութեան ողբերգութեամբութեանը և ի հաւկէ, իրաւացի:

Մի կողմ թողնելով տիկ. Երմօլօվայի ազգու և գեղարուեստական խաղի մասին խօսելը, չենք կարող չը կրկնել, որ նրա բնութեամբը շատ աղքատիկ էր: Մի գերատանուհի, որ բնութեամբ նուրբ ճաշակով խաղալ «Օրլանի Կոյ», «Վարի Սալարտ» և այլ աղպիսի կլոսիկներն գեղեցիկ, շատ բան է կորցնում, դարձ ցավով ռուսաց բնական վերջին անձաշակ ու անհամար տաղանդութիւններում: Այն 10 պիեսներից, որ ներկայացվեցին Թիֆլիցի բնակիչի միայն երեք թէ չորս անգամ կրթիչ նշանակութիւն, իսկ մնացեալները ամեն կրիտիկայից անուր էին, ուստի մինչև անգամ վերադարձան էր տաղանդաւոր գերատանուհուն տեսնել այդ աշխարհի պիեսների մէջ, որ միանգամայն պատիւ չեն բերում ռուսաց թատրոնական զբաղանդութեանը:

* *

Փրնէվի Հայ ուսանողութիւնը խընդրում է պ. պ. Խմբագիրներին, հեղինակներին, հրատարակիչներին, որ շնորհ անեն ուղարկել մի մի օրինակ իրանց հրատարակութիւններից ֓րնէվի Հայ ուսանողական նորահաստատ զբաղարանին:

Հասցէն՝ GENÈVE (Suisse), Chemin de l'École, 7, Bibliothèque arménienne.

Արտասահմանեան մի Հայ լրագրում կարգում ենք՝

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ

Հայրենեաց հուրթիւնք քաղցր են և սլաշտելի իւրաքանչիւր Հայի համար. հնութիւնք՝ ոչ միայն վեհավեցած կանգնածներն, այլ և «նոցա աւերք են մեր պարձանք»: Սակայն քաղցր են նաև մեր փառաւոր և սուրբ նախնեաց այն զաղաւարներն, որոնք նոցա ողբերգել են, այն մտքերն, որոնք նոցա զբաղեցրել են և մանաւանդ այն հարցերն, որոնք կեանքի հանգոյցներն են կազմել: Արդ, Հայ ազգի կենաց մէջ մի նշանաւոր հանգոյցի արտայայտութիւնն դանտաւ է Հայոց շնորհազան սուրբի մի դրած հանելուկի մէջ, զոր առաջարկում ենք ընթերցողներին ի զբաղանդութիւն լուծելու համար:

Ի սրած գետ Հայելի,

Եւ ունի զձե սուրբ նշանի.

Մէկին գերթ գեղբայր հասանի,

Զմէկային կինն անէ գերի:

—Անցեալ երկուշաբթի (մայիս 20/1 լունիս) գիշերը Վարդէլի Հայ զաղթականութեան տարեկան Ընդհանուր ժողովն եղաւ: Հոգարարութեան տարեկան տեղեկագիրը և հաշուեկշիւը կարդացուեցան, որով կը տեսնուէր թէ այս աւարի մատուռը 3500 ֆրանքի մօտ գումար մը արտակարգ ծախքեր ունեցեր է, թէ Հոգեւոր Հովուի փոխիւթեանն և թէ նոր կահ կարասիների դնման պատճառով:

Այնուհետեւ ժողովը Տիար Կ. Հալաճեանի առաջարկովն ընթացիկ տարուան եղմտացոյցին համար նոյն իսկ նստին մէջ հանդանակութիւն մը սկսեց, որի սկզբնական յաջող արդիւնքէն գատելով, կարելի է սպասելու համարել այս տարուան համար նախատեսուած սովորական ծախքերի պէտք եղած գումարը:

Գաղթականութեան համար սեփական եկեղեցի մ'ունենալու մասին Պատ. Հոգարարութեան առաջարկն սկզբմամբ ընդունուեցաւ և 6 անձէ բաղկացած մասնաժողով մ'ալ ընտրուեցաւ որ այդ մասին ծրագիր մը պատրաստելով Ընդհ. ժողովին ներկայացունէ, որ եթէ գործնական համարի ծրագրին եզրակացութիւնը, զարձեալ նոյն մասնաժողովին միջոցով շինութեան ձեռնարկն սկսել տայ:

Ժողովն իր վերջին օրակարգին անց-

ЛИТОГР. ЯКШАТА, ТИФЛИСЪ

† ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ:

նելով, հրաժարուող Հողարարձութիւնը վեր-
ընտրեց անդամներին ամբողջութեամբը:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՅ

Թուրքիոյ լրագիրները մէջ չաճախ
պատահում է կարգալ բոլորովին տարօր-
նակ դոգմութիւններ մատնել, որոնք տեղի
են ունենում տէրութեան ալ և ալ կող-
մերում: Այսպէս շատ անգամ կարելի է լսել
թէ այս ինչ հարուստ անդրադարձն
կամ դադարեցնել կամ որեւէ ազդեցութեան պատ-
կանող անհատը աւագակալութեան կողմից
լեռն է տարուել և ազատութեան համար
փրկանք են ուզում իւր կարողութեան հա-
մեմատ տալ, քան, երեսուն և մինչև
հարիւր հազար ռուբլի և երբեմն սորա
կրկնապատիկը: Այս կարգի աւագակալութեան
բերը բացառապէս յոյներ են. նոցա մէջ
լինում են ուսեալ, զարգացած մարդիկ,
որոնք յուսահատած ազնիւ ճանապարհով
հարստանալու յոյսից կազմում են աշխարհի
խորքեր. լաւագէտ ուսումնասիրում են իրենց
գործունէութեան աստղագիտական, այն է
այն անմատչելի սարերը, ուր իրենք պիտի ա-
յապատանեն իրենց որսերով: Այնուհետեւ
բոլոր յարմարութեան շատ անգամ վերջին
մօղայով հաղնուած, ամբարանոցների ճանա-
պարհների վրայ, երբեմն լուսն իսկ քա-
ղաքների մօտի գրօսալուրիցի առեւան-
դում են իրենց նշան արած հարուստ
անձնաւորութիւնը և տանում են պահում
անմերձեանալի սարերի կամ մութ անտառ-
ների մէջ. իրենց հետ շարունակ պահում
են լաւ խոհարար և խոհանոցի անհրա-
ժեշտ ամանները բնոր կերակուրներ և
փելու. համար իրենց զրամադուրին եղող
հիւրերի համար: Առեւանդաւորների մէջ
պատահում են նաեւ կիներ. զուրա ամենքն
էլ ինքնաւում են ամենայն պատուաւորու-
թեամբ ու հանգստութեամբ: Եթէ սոսե-
ւանդուած ժամանակ մարդ չի լինում ա-
ռեւանդուածի մօտ, ալ պարագայում ա-
ռեւանդուածի տիրոջ պահանջելով որ որո-
շեալ օրում և որոշեալ ժամում այսքան
հազար ոսկի բերէ փրկանքի համար, եթէ
ոչ ժամանակն անցնելուց լեռն ուղաւորում
են ուղանել առեւանդեալին. ապա գրում
են, թէ բնաւ չը պէտք է հաղորդել ուստի-
կանութեան, հակառակ պարագային եթէ

ուստիկանի մը շուքն անգամ տեսնեն իրենց
լեռներում, առեւանդուածին պիտի սպանեն
ու իրենք էլ փախչեն: Ահա այս անխու-
սախելի պայմաններով առեւանդեալի տէ-
րերը աշխատում են ծածուկ պահել ու-
ստիկանութիւնից և եթէ ուստիկանութիւնն
իմանալ էլ, ազատում են ուստիկանութեան,
որ չընկնի տաղակների ետեւից, մինչև որ
իրենց առեւանդեալ եղբայրը, քոյրը կամ
հայրը չ'ազատեն: Դրամը տանում են
նշանակեալ տեղը յանձնում են աւագակ-
ները մէկին. այն ժամանակ աւագակ-
ները մի բոլորովին տարբեր կողմ են ցոյց
տալիս որ երթան այնտեղից առնեն ի-
րենց մարդին. այնուհետեւ իրենք անհե-
տանում են. մարդու ազատութեանց լեռն
ուստիկանութիւնն ընկնում է աւագակների
ետեւից, բայց էլ ուր պիտի գտնէ: Աւա-
ղակութեան այս սիստեմը մուտ է գտել
թուրքիայում յունաստանի ազատութեան
ժամանակ: Այն ժամանակ յունաց պատ-
րաք խումբերը ի նկատ առնելով
որ իրենց հարուստ հայրենակիցները զլա-
նում են պէտքական գրամը տալու, մտա-
ծում են սոյն վերոգրեալ միջոցաւ գրամ
ձեռք բերել՝ խորութիւն չը գնելով ոչ
թուրքի, ոչ յոյն և ոչ եւրոպացի մէջ.
իրենց համար ալ միևնոյն էր, բաւական
էր լաւ փողատէր լինել: Սակայն յունաս-
տանի ազատութիւնից լեռն էլ ճարպիկ
մարդիկ օգտուելով ալ շահաւէտ գիւտից,
սկսան շարունակել մինչև այսօր: Զատ յոյ-
ներ այս արհեստով հարստանալուց լեռն
գնում են Աթէնք կամ յունաստանի ուրիշ
քաղաքներ և առաջնակարգ գիրք են ըս-
կում գրաւել իրենց հարստութեան շնոր-
հիւ:

Այս տեսակի աւագակութեան շարքի մէջ
առաջնակարգ տեղ կարելի է տալ այն յան-
դուգն աւագակութեան, որ տեղի ունեցաւ
անցեալ շաբաթ Պօլսից Յ ժամ հեռու: Մի
առեւանդակութեամբ իմանալով կիրակի երե-
կուան երկաթուղիի կառախումբով օմա-
նեան կայսերական բանակի տնօրէն Սըր
Խոզար Աինսընգ և հարուստ բանկիրնե-
րից Պ. Ռայլի Եւրոպա են գնալու. Պօլսից Յ
ժամ հեռի երկաթուղիի զճերը քանդում են.
սակայն այնպէս են կարգադրում, որ կառա-
խումբի մեքենավարը վերջին բողբում հա-
կանալ թէ վտանգ է սպառնում երկաթուղի-
ին: Իրենք դարանի են մտնում և երբ կա-
ռախումբը որոշեալ տեղն հասնելով գ. և բ.
կարգի վախճանները շրջում են իրենք ան-

միջապէս զուրա են գալիս պահում տե-
ղից և պաշարում են կառախումբը: Իւրա-
քանչիւր դուռն առաջ պիտուած պահապան-
ներ են գնում, իսկ ինք աւագակալեալն Ա-
թանաս ամենավերջին մօղայով հաղնուած
կառախումբի գլխաւորին իւր հետ առնե-
լով կողոպտում է բոլոր թանկագին բա-
ները և բոլոր ճանապարհորդներին: Ապա
չորս հողի գերի բռնեց, հրամայելով ուրիշ
ուղեւորներին որ երթան Պօլսի և փրկան-
քի համար իրեն բերեն 200,000 Քրանք,
և սպառնացաւ սպանել գերիներին, եթէ
ուստիկանութիւնն ամենափոքր ձեռնարկ
լով անի նոցա ազատելու:

Չորս գերիները երեքը գերմոնացի և
մէկն անգլիացի է. երկուշարթի կառա-
խումբով 200,000 Քրանք օմանեան ու-
կի գրկուեցաւ Աթանաս աւագակալեալին:
Սակայն պատմում են, թէ ուրիշ մարդիկ
օգուտ քաղելով պարագայից անտառի մէջ
յարձակվում են փող տանողների վրայ և
նոցա ձեռքից չափշտակելով այն 200,000
Քրանքը փախչում են անհետանում: Իսկ
Աթանաս բոլոր փրկանքի գինն ստա-
ցած չըլինելով գեռ չէ՝ արձակել իւր գե-
րիներին:

Այս դէպքը սարսափելի ազդեցութիւն
է յառաջ բերել. շատ մարդ այլևս վա-
խում է երկաթուղով ճանապարհորդելու
Եւրոպա: Կայսեր վրայ էլ առում են շատ
ճանր տպաւորութիւն է արել:

Երեկ, ամսօրս 28-ին խեղճ վագամեռ
Պարոնեանը հանդիսաւոր կերպիւ թաղուե-
ցաւ. հինգ եպիսկոպոս, բազում քահանայք
և ժողովուրդ ներկայ էին թաղմանը:

ՎԱԴԻՆԱԿ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Ճ. ԲԱԼՈՒԳԵԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ *)

Հրատարակից Տ. Երնէ Բալուքեան

Մոսկուա, 1891. Էր. 129:

Անցեալ անգամ մենք ցոյց տուինք,
որ մեր մէջ բանաստեղծների չափազանց
բազմանալու մի պատճառն այն է, որ մեր
մէջ բանաստեղծութիւն և տաղաչափու-
թիւն գաղափարները շատ անգամ շփո-

*) Տես „Արձագանք“ № 12.

թում են և ամեն մի տաղաչափութիւն բանաստեղծութիւն են համարում: Իսկ թէ ինչու տաղաչափութիւններ այսքան շատ են մեր մէջ և այսքան անհամար թիւով խօսել այս մասին, մանաւանդ որ մեր քրիստոնէական «Բանաստեղծութիւնները» հազարաւոր շօշափելի ապացոյցներ են մատակարարում մեր ասելիքին:

Որքան լեզուով խօսող կամ գրող պարտաւոր է խօսել ու գրել այդ լեզուի քերականական և համաձայնական կանոններով, պէտք է գործածէ այդ լեզուին յատուկ ոճերը, պէտք է սլազպանէ այդ լեզուի սղին, այնպէս նորա գործածած լեզուն կ'ստանայ տղեղ, օտարաբան, սխալ, մինչև իսկ անհասկանալի: Այս բանը մեր մէջ հասկանում են ընդհանրապէս, թէև չաճախ չեն կարողանում գործադրել: Իսկ թէ տաղաչափութիւնն ևս, իբրև չափական լեզու, ունի իւր կանոնները, որոնք անշուշտ պէտք է գործադրել — ահա այս բանը չեն հասկանում մեր ոտանաւոր գրողները աւանդամբ մասը: Տաղաչափութեան միակ նպատակը՝ խօսքի «նշանակալի» է, և ներդաշնակ լինելու համար նա ոչ միայն լիով չափ պիտի կանոնաւոր լինի քերականական և ոճարանական տեսակետից՝ այլ և պէտք է սլազպանէ համաչափութիւն — շեշտի, լանգերի և վանկերի մէջ, մի կողմ թողնելով այն ճարտասանական արուեստական բաղմամբ միջոցները, որոնք խօսքին կենդանութիւն և գեղեցկութիւն են տալիս և որոնք ուրեմն պարտաւորիք պէտք է լինին տաղաչափին:

Այս տաղաչափական կանոններն անտես են անում մեր ոտանաւոր գրողները, կամ չգիտնալով, թէ գոյութիւն ունին այդպիսի կանոններ, կամ չկարողանալով նոցա հետևել: Եւ դժուար էլ է հետևել — լեզուի, ոճի և տաղաչափութեան բաղմամբ կապանքները կաշկանդում են անվարժ գրողին, դժուարացնում են, մինչև իսկ անկարելի են դարձնում գրելը. երկար ժամանակ նստել ուսումնասիրել այդ կանոնները, հետզհետէ վարժուել շարժողութեան այդ կապանքների մէջ՝ ձանձրալի է նորա համար, մինչև իսկ աւելորդ է, որովհետև մեր մէջ «հաստ ու բարակ մի գին է». այս ինչը գրեց՝ գովեցին, ինչու ինքն էլ այնպէս չգրէ: Եւ ահա մեր անիշխան գրականութեան մէջ դուրս են ընկնում «բանաստեղծներ», որոց գրածները բանաստեղծութիւն չլինելուց զատ՝ տաղաչա-

փութիւն էլ չեն: Եւ այս դեռ քիչ է: Այդ բանաստեղծները ոչ միայն իրանց համար պարտաւորիք չեն համարում տաղաչափական կանոններն ու սահմանափակումներն, այլ ընդհակառակն — իրանց իրաւունք են ստալի ստանձարձակութեամբ օտնակիս տանել և չեղափոխել տարրական օրէնքներն ու մաքրութիւնը. նոքա ինչ որ տեղ լսել են, թէ բանաստեղծների համար կալ licence poetique (բանաստեղծական ազատութիւն), և այդ թուլտուութիւնը, որ վարպետի գրչի տակ գեղեցկութիւն է տալիս զրուածքին՝ նոքա սարսափելի չափազանցութեամբ ի չարն գործածելով՝ լեզուն ախպիսի անկանոնութեան են հասցնում, որ իրան թույլ չի տալ և ոչ մի անդրադէտ մարդ:

Ք. Բալուզեանի «Բանաստեղծութիւնները» մէջ լեզուի անկանոնութիւնը, տաղաչափական կանոնների խանգարման բոլոր ձևերը այն աստիճան շատ են, որ գործնից աւելին չենք լիշում թէ տեսած լինինք որևէ ժամանակ: Ձեռք այս պակասութիւնների պատճառով նորա «ոտանաւորները» ներդաշնակ չեն, այլ «նշանակալի» աւելի աններդաշնակ, քան արձակ գրողաւորը. որովհետև գրեթէ իւրաքանչիւր տողում ընթերցողը սայթաքում է, կանգ է առնում և տղեղ տալաւորութիւն է ըստանում լեզուի և տաղաչափութեան այդ անթիւ անհարթութիւններից և սխալներից:

Մէջ ենք բերում շատերից մի քանի օրինակ:

Լեզուի սխալներ.

Ջուր ես դու կարծում, Բաշի (թող) ցրնորքներ (եր. 83):

Կըլանել անտէր Թորգոմայ «Չէ» (ազգը) (81):

Եղէզըն ընկաւ, վերջապէս, «իմ» (ափր) (80):

Այժմ ինչու վտանգի դէմ (դէմ) (69):

Կեցցէ դիւցազանց աշխարհից ջնջու (ջրն-ջողը) (81):

Քեզ վըճուցի ազատ Բաշի (թողնել) (45)

Կարծես կասեն Քիւրան (միմեանց):

Աւաղ մենք չենք Բիւրան (թիւրմարում) (70):

Ձէ լցնում կուժը սառնորակ «Չէ» (ազ-բիւրից) (59):

Սակայն դու նորա անշունչ դէմքին

2ը համարձակուես լայն, հառաչել (գիւ-կը... ողբալ) (107):

Մոռացած իրան, նայում է հեռու (հեռուն) (113)

և այլ հարիւրաւորներ և շատ աւելի վատերը: Այս լեզուի սխալները մեծ մասամբ արել է հեղինակը՝ յանդի համար:

Լեզուի սխալ պէտք է համարել և բարբառների խառնուրդը, աշխարհաբարիս խորթ վերջաւորութիւնները, որոց յաճախ դիմում է հեղինակը նոյն չափաբառ լանգերին համար. ինչպէս են՝ դրօշակք կծածանն (դրօշակները կծածանն) (113), քաջութիւնք նախնեաց (114) մաքէս (42), աչքէս (48), փառքէս (115), սրուող երկխան (սրուող ? 118), ընտրած ճամպէն (ճանապարհից 119), կըսես (5), կայծակ կցալակին (ցայտում էին 81), տքացեաց (աքացիներին 56), բաղմակողման (?), կենդան (9), դարհուրիչ (? 79) և այլն:

Լեզուի սխալ համարելու է ալոպիսի քերականական ձևերն և ուղղագրութիւնները — եղեղնուց, դետուց, մահուց, քոպէլում (3 անգամ), հոգուց (լոգուց, 4 անգամ), հոգետը (շատ անգամ), կընդուց (=կտուց, 13), որոնք ներքին չեն փոքր աշակերտին անգամ:

Գալով տաղաչափական կանոններին՝ կտեսնենք հաշարաւոր սխալներ և մեղանջումներ այս փոքրիկ գրքում. քիչ տողեր կան, որոնք տաղաչափօրէն ուղիղ լինին: Օրինակ լանգերի մէջ, որոց հեղինակը գոհ է բերել լեզուն այնքան չաճախակի՝ նկատում ենք ամենամեծ մասամբ նմանաձայնութիւն հոլովական կամ խոնարհական նման ձևերով, որ զատապարտելի է տաղաչափութեան մէջ. ինչպէս երկրում — աշխարհում, մի հպարտանար — մի սլարծեանար, դիմաց — քաջաց, գրնամ — սրգամ, չգտնեմ — կտեսնեմ (108—109) օրեր — խօսքեր, ապշութիւն — էութիւն, արածիր — օրհնիր:

«Եթէ դու կեանքի ահեղ ովկեանս՝ Տեսնես մի նաւակ արագ լողալի... Եթէ նաւորդը կատաղած ծովս՝ Տեսնես ալիքներ անգույն ջարդելի», — Գիտցիւր, մարդկային (?) դա մարդարէն է, Որ ուղարկած է խաւարը ցըրէլ, Լոյսի, արդարի գրօշակը պարզէլ, Սըտութեան դիմում անվեհեր կըսէլ» (105):

Մի կողմ թողնելով հարգանքի հարգանք, ստութեան դէմ կռուելը, մի կողմ թողնելով, որ հայերէն լեզուով մէկը ուղարկ-

ուսմ է ցրելու, պարզելու, կուռելու՝ այս ութ տողում մի հատ կանոնաւոր յանգ չկայ. ուրիշանա՛մ (ուրիշանոտում) — ծովա՛մ, լողա՛նք — ջարդե՛նք, ցրէ՛լ — պարզէ՛լ — կուռէ՛լ կանոնաւոր յանգեր չեն. իսկ հինգերորդ տողը խօ բոլորովին յանգ չունի և մտա-մոլոր կանոնաճ ընկերին է փնտռում զուր տեղը:

Բայց Ջ. Բալուդեանն ունի աւելի վատ յանգեր, որոնք բոլորովին սխալ են. օրի-նակ միւլ գրով կաղձուած յանգերը՝ ուրտը — դարդը (13), ութը — լոյսը (10), խօսքը — սիրտը (37), ականջը — ծայրը (93), այն-սլիսի յանգէր, որոնք Բալուդեանն չունի, ինչպէս դարհուրէլ — ծովի (79), երկնք — Արամազդէն, ապշա՛նք — անգումա՛ն (80), երկ-նիք — զայն (83), պատահէ՛ք — անէ՛նք, լրագիր — ճառէր (109), մայրը — թաւը (27) և ուրիշ հարիւրաւորներ. — այնպիսի յան-գեր, որոնք կայանում են միւսնայն բառի կրկնութեամբ.

«Պարսկեր անշուշտ կը քանդէ հաճախ — Մեր մեծ թշնամուն, Քրիստոսի հաճախ» (117):

«Եւ վերջին լուսէն մօտ է... հասել է... — (մի տողից յետոյ)՝

Քարկոնած, իւրակած այն մարդարէն է» (107)

«Ինչո՞ւ հողիս մըւայլում է (մի տողից յետոյ)՝ Անցեալը թէ ապագան է» (72)

«Արուի է, ասենք... Մարօ, հաճախ է»... (մի տողից յետոյ)՝

— «Ե՛կ, կըսի քրքնէք... դէ՛հա, հաճախ է»... (30)

«Կտ հէնց սիրոյ աստղիկն էր, Որ վերեւից դիտուում էր» (24)

«Չէին բուռն — առաջուկ ահա — (մի տո-ղից յետոյ)՝

Նոքա դաշտի գետի մը ահա» (11) և այլն:

Նոյն սխալները նկատուում են և վան-կերի մէջ. բռնի կերպով բառը կարճացնել, կրճատել, բռնի կերպով ձգձգել — սովորա-կան բաներ են մեր հեղինակի մօտ, և այնու ամենայնիւ բազմաթիւ տողերում նորից վանկերի թիւն համաչափ չէ:

Ահա մի քանի օրինակներ հարիւրա-ւորներից: Սղուած բառեր.

«Ամբողջ կեանքը Բալուդեանն — ...Նրկարած էր մէջը Բալուդեան (9)

«Աւագ, մենք չենք Բալուդեան (թիւարում, 70)

«Անպատմելի տառապանք

Լուս — մունջ տարան հեղ հայերը,

Որ հայցեն Գո «հաւրէ՛ք կեանք»...

Այժմ դարձեալ պարսկէն Բալուդեանն Մեր լոյս — հաւատն ջրնջելու...» (116),

ուզում է ասել հաւաքէ՛ք կեանք, հա-նայ. և որի բերանն է դնում հեղինակն

«Ի ապացոյց հեղութեան» (նոյն Ս. Ղևոնդն է ասում)

«Նոքա բարձրից էլ լիջնէին» (53)

«Որքան լայն է «Բալուդեան» (68)

ՄԵՆ ԻՋԻՍՆՈՒՅԻ ՕԼԻՎ ՓԵՌՈՐՈՎԱՆՅԻ ԹԱՂԱՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍԸ:

այս վերջին հինգ տղեղ տողերը — «Եւ Բալու-դայա՛մ չբա՛ժ» Ս. Ղևոնդի, վարդանանց

պատերազմի նախընթաց զիշերը: Գոնէ Ս. Ղևոնդից պատկառէք:

Սոցա կից այսպիսի ձգձգուած տողեր.

«Կամեցայ լրտել Բալուդեան երգեր (123) ևն և այսպիսի վանկի սխալներ.

«Կը հընչեն փողեր, գրօշակը Բալուդեան, Երկու կողմերը դէմ առ դէմ Բալուդեան» (113)

«Մուգա, դու հա՛նք ես այն անբախտ բու- ին (82)

«Միթէ մոռացաւ, որ աշուն է խորին» (14)

«Թընդացին, նորա գալուստն տօնելով» (81)

երկուքը՝ ութսունեան, մինչդեռ դոցա մէջ մի-մի վանկ աւելի կայ:

Գալով շեշտերին՝ դոցա գոյութիւնը մեր տաղաչափութեան մէջ՝ յայտնի չէ

անհրաժեշտ պայմանն է: Համեմատեցէք, օրինակ, Ալիշանի այս երկուտղը՝ «Ո՛նց գաս, իմ լուսնակ, հեղիկ ու հանգարտ, Համապիւռ լուսովդ ի լիւս, ձոր և արտ — մեր հեղինակի հետեւեալ տողերին հետ. «Յաղթութեան լայնտը իմ կողմն էր հաւունձ Թըշնամիս, կարծես, լետ — լետ էր քաշոււմ. Սակայն օ սարսափ... մի ճիշ լրտեցաւ. Եւ գորապետը գետնին փուկեցաւ (31), ո-րոց մէջ առաջին շեշտը փոփոխակի ընկ-նում է չորրորդ և հինգերորդ վանկերին վերայ.

«Ճակատամարտը սատարիկ զուռոյ (?) էր, Չրկային թէպէտ դեռ ըստանուածներ (30), որոց մէջ երկրորդ շեշտն ընկնում է իններորդ և տասներորդ վանկերին վերայ: — Բայց մենք շեշտադրութեան մա-սին երկար չենք խօսի. մեր հեղինակը չը զիտէ շեշտի գոյութիւնը կամ նշանակու-թիւնը մեր տաղաչափութեան մէջ:

Ստ. Մ.

(Ջարուհակելի)

ՖԵԼԻԷՏՕՆ

ՀԱՐԻԻՐՈՒՄԵՆՅ ՊԵՐՈՒՆԻՆԵՐ *

Բժիշկները միաբան չեն այն խնդրի նկատմամբ, թէ արդե՞ք մարդս կարող է հարիւրամեալ հասակին հասնել և մանա-ւանդ թէ կարո՞ղ է հարիւր տարուց աւե-լի ապրել:

Հուֆելանդը հաստատում է, որ դա-րերի ընթացքը մի զգալի ազդեցութիւն չէ ունեցած մարդկանց կեանքի տևակա-

*) Soissons. Curiosities of Longevity. — Handbuch von Lebensversicherung (Կեանքի ապահովութեան ձեռնարկ) գործ պրօֆ. Կարուսի — Von alten Leuten (Ծեր մարդկանց մասին) գետեղուած Der Versicherung Freund ժողովածուի մէջ. — Ueber Lebensdauer und Lebenserhaltung (Կեանքի տևականութեան և պահպանութեան մասին) պրօֆ. Ռիխտերի — Le secret de longue vie (Երկար ապրե-լու գաղտնիքը) Մօրօ Կրիստօֆի — De la lon-gevité humaine (Մարդկային երկայնակեցու-թեան մասին) Փրուանսի — Les Centenaires (Հարիւրամեաններ) — մի էստիւդ. Gazette heb- domadaire de médecine թերթի մէջ հրատա-րակած. Les grands vieillards (Մեծ ծերու-նիներ) տ. Revue britannique 9-е série, tome VI.

«Ջուտով Կարսէ թանձրը խաւար. ...Ընկեր, Կարսէ՛նք «լոյսը պայծառ...» (71) և այլն: Առաջին հինգ տողերը հեղինակի-նեքը սրբութեամբ պահպանում են շեշ-տադրութիւնը, որ ներդաշնակութեան

հեղինակին, յայտնի չէ և մեր միւս հե-ղինակներին, բացի Ղ. Աղայեանից. մինչ-դեռ բոլոր Տաճկա-Հայաստանի հեղինակ-ները սրբութեամբ պահպանում են շեշ-տադրութիւնը, որ ներդաշնակութեան

նութեան վրայ և որ մարդս կարող է նոյնքան երկար ապրել, որքան նահապետներն օրով: Հալլէրը նոյն կարծիքն է: Այն ծալրագոյն Հասակը որոշելու համար, որին մարդս կարող է հասնել, այս երկու բանախօսներից առաջինը գատում է հետեւեալ կերպով. — Ամենահաստատ զխոռոչութիւններին նայելով, անասունն ապրում է չափահասութեան համար զործ զբաւ ժամանակը ութով բազմապատկած. արդ որովհետեւ մարդը չափահաս է դառնում իսկապէս 25-ամեայ հասակում, ուստի նա կարող է 200 տարի ապրել:

Գիտնական Ֆլուրանսը մի քանի փոփոխութիւններով ընդունում է նոյն տեսութիւնը, մի կողմից որոշելով մարդու չափահասութիւնը 20-ամեայ հասակում, միւս կողմից հաստատելով որ անասունն ապրում է միմիայն հինգ անգամ աւելի քան այն ժամանակը, որ զործ է զրել ֆիզիքական կատարեալ զարգացման հասնելու. մարդու մարմնի զարգացումը կատարեալ է, ըստ այս զիտնականի, երբ ոսկորները կցորդվում են ելուստի (apophyse) հետ: Այս կցորդութիւնը տեղի է ունենում ձիաների համար 5-ամեայ հասակում և ձին 25 տարուց աւելի չէ ապրում. եղների համար 4-ամեայ հասակում և սոցա կեանքը տևում է 20 տարի. կատուի համար 18 ամիս և կատուն 9 տարուց աւելի չէ ապրում. մարդու համար 20-ամեայ հասակում և շատ սակաւ կը պատահի որ նա 100 տարուց աւելի ապրի: Պ. Ֆլուրանսը վերջացնում է իւր հետաքրքրական հետազոտութիւնն այն նկատողութեամբ, թէ «մարդս աւելի սպանում է իրան քան թէ մեռնում:»

Յայտնի անգլիական զիտնական Գարդներն ընդունում է Հուֆելանդի և Ֆլուրանսի տեսութիւնը այն զանազանութեամբ միայն, որ նորա կարծիքով մարդու չափահասութեան ժամանակը որոշ չէ և տեղի է ունենում 18-ից մինչև 21 տարեկան հասակը, ուստի և կեանքի ծալրագոյն տևականութիւնը 90-ից մինչև 105 տարեկան հասակն է:

Անցեալ դարում, Բիւֆօնը արդէն ուսումնասիրել էր մարդկային կեանքի տևականութեան խնդիրը և պնդում էր, թէ մարդս 16 տարեկան հասակում չափահաս դառնալով, պէտք է 6 անգամ այդքան ապրէր, այսինքն 96 տարի: Չվստահանալով կամ չկամենալով հերքել Աստուածաշնչի հաստատութիւնները նահապետների յատկացրած արտասովոր հասակների մասին, նա փորձել էր բացատրել կեանքի տևականութեան պակասին այդ ժամանակներից յետոյ հետեւեալ կերպով «Ջրհեղեղից առաջ, երկիրն այնքան կարճ, սերտ չէր, ինչպէս այսօրուայ օրը. ծանրութեան օրէնքը միայն նոր էր սկսել ազդել. երկրագնդի արտադրութիւններն այնքան թանձրութիւն չունէին և մարդու մարմինը իբրև աւելի ձկուն, աւելի կուղ, աւելի էր ընդունակ տարածուելու: Կարողանալով աւելի երկար ժամանակ աճել, մարդը հետեւաբար պէտք է աւելի երկար ժամանակ ապրէր:»

Սակայն Բիւֆօնից յետոյ Հէնսլէրն ապացուցեց, որ մեր նախնիներն այնպէս չէին բաժանում ժամանակը, որպէս մենք: Արրահամից առաջ տարին Արեւելքի մի քանի ազգերի մէջ բաղկացած էր միմիայն երեք ամսից կամ մի յեղանակից: Նոքա ունէին մի զարնանային տարի, մի ամառնային և մի ձմեռային: Այստեղից է դուրս գլխաւորն առել այն առաձը, թէ տարիները հետեւում են և չեն նմանում միմեանց: Տարին 8 ամսից էր բաղկացած Արահամից յետոյ և 12 ամսից Յովսէփից յետոյ: «Արրահամից առաջ, ասում է զօքտոր Բուրդօնը, երբ մէկի մասին ասում էին թէ նա միմիայն հարիւր տարի է ապրել, այդ նշանակում էր, որ նա մեռել է ծաղիկ հասակում: Չատ թեթեւամիտ էր համարվում այն մարդը, որ 120 տարեկան էր ամուսնանում:»

Մերթելով Հալլէրի և Հուֆելանդի հաստատութիւնն իբրև չափազանց և ընդունելով Ֆլուրանսի և Գարդների կարծիքները, կարելի է 100 տարի համարել մեր գոյութեան ծալրագոյն տևականութիւնը:

Այստեղից հետեւում է որ եթէ միջին կեանքը մեր օրով տարբերվում է քաղաքակրթութեան աստիճանին համեմատ, 25 տարի լինելով, օրինակ՝ Ռուսաստանում և 42 տարի Անգլիայում և Ֆրանսիայում, ասել է որ բնութեան օրէնքից անկախ պատճառներով տեղի է ունենում մարդկային կեանքի մի ահագին կորուստ և Ֆլուրանսի վերև լիշուած հաստատութիւնը մի անհերքելի ճշմարտութիւն է:

Բայց արդե՞ք մարդ կարող է և իրականապէս ապրում է հարիւր տարուց աւելի: Գոքտօր Գարդնէրի կարծիքով շատ հազիւ է պատահում, որ մարդս հարիւրամեայ դառնայ և այն անձինքների մեծագոյն մասը, որոնք իրենց հարիւրամեայ են կոչում կամ ուրիշների աչքում համարվում, իսկապէս այդ հասակը չունին:

«Լրագրներն անընդհատ հրապարակում են՝ ասում է նա, երևի իրենց ծերունի ընթերցողներին հաճելի լինելու համար, երկարակեցութեան բազմաթիւ օրինակներ: Եթէ հաւատ ընծայենք նոցա՝ Անգլիայում չկայ մի ծուխ, որ դոնեա մի հարիւրամեայ և դուրս աւելի հասակով ծխական չունենայ: Նոքա այնքան են շփոթեցրել հասարակական կարծիքն այս խնդրի նկատմամբ, որ եթէ մէկը փորձէ հակասելու, սաստիկ դալրով կը յարուցանէ իւր դէմ:»

Պ. Թոմասը, Notes and Queries լայտնի զրքի հեղինակը, թէև միանգամայն ժխտում է և առասպելական համարում այն օրինակները, որոնք սովորաբար առաջ են բերում իբրև ապացոյց, թէ մարդ հարիւր տարուց շատ աւելի կարող է ապրել. սակայն ընդունում է որ մարդը կարող է տասներորդ տասնեակը բոլորել: Այս առիթով նա առաջ է բերում իբրև մի վաւերական փաստ մի մարդու օրինակ, որի կեանքն ապահովում էր Անգլիայի հնագոյն ընկերոթեան մէջ. այս մարդը իւր ծննդեան օրուայ մասին առաջ բերած զրաւոր հաստատութիւնների համաձայն 102 տարի և մի քանի ամիս էր ապրել՝ 1870 թուին վախճանուելով:

Այն իրողութիւնը թէ մարդ կարող է, չաջող պայմաններէ մէջ գտնուելով, իւր կեանքի սահմանը հարկւրից այն կողմն անց կացնել, հաստատուում է զանազան գիտողութիւններով, որոնք հետաքրքրութիւնից զուրկ չեն:

Կանադացում տեղի ունեցած վերջին ազգահամարի աւելի 0 տոտավորի վիճակագրական ատեանը որոշեց ստուգելու թէ արդեօք որ ստորիճան ճիշդ են 82 Քրանս-սիական կանադացիներու վկայութիւնները, որոնք հաստատում էին, թէ իրենք հարկւր և հարկւրից աւելի տարեկան են: Ատեանը ձեռնհաս անձինքների աջակցութեամբ կարողացաւ համարեա թէ մասնամասի-քական ճշգրտութեամբ հաստատել հետեւեալը. 31 անձինքներից, որոնք վկայել էին թէ իրենք հարկւրամեայ են, ապացուցուեց որ 28-ը 79-ից մինչև 90 տարեկան են. 9 մարդ հաւատացնում էին որ 101 տարեկան են, բայց ոչ ոք 95-ից աւելի չէր ապրել բացի մէկից, որ արդարև լիշեալ հասակն ունէր. 11-ը հաստատում էին թէ 103 տարեկան են. արդ ոչ մէկը 95 աւելի չէր. 9-ը պնդում էին թէ 105 տարեկան են՝ սոցանից 7-ը հարկւր տարուց պակաս էին ապրել, «*բէրբէր*» 103 տարեկան էր, *Բէրբէր* 113. 6 մարդուց՝ որոնք հաւատացնում էին թէ 106 և 108 տարեկան են, 5-ը 98-ամեայ հասակը չէին անցել և միայն մի կին ապացուցել էր, որ 100 տարեկան է. 4 անձինքներից՝ որոնք պարծենում էին թէ 110 տարեկան են, միայն մէկն էր 101 տարեկան հասակը բոլորել. 3 անձինքներից, որոնք զրուել էին 112, 113 և 120 տարեկան, խտապէս 81, 90 և 91 տարեկան էին: Վերջ ի վերջոյ, խտական հարկւրամեանների թիւը կազմում էին 3 կին, որոնք 100 տարեկան էին, 2 արք մարդ 101 և 102 տարեկան, 6 մարդ 103 տարեկան, մի կին 109 և մի արք մարդ 113 տարեկան:

Ահա և մի այլ գիտողութիւն: Գերմանիայում 1871-ին տեղի ունեցած ազգահամարի արդիւնքները քննելով, Բաւարիայի վիճակագրական զրատենակի վե-

րատեսուչը գարմացած էր մնացել տեսնելով հարկւրամեանների արտաքույ կարգի մեծ թիւը իւր երկրում: Արդարև 37 անձինք յայտնել էին թէ իրենք 101 և աւելի տարեկան են: Արդհետև 1869-ին նոյն պաշտօնեան նկատել էր ծանրակշիւ սիւսններ համանման դէպքում, համոզուելով որ իրենց հարկւրամեայ բազմաթիւ անուանողներից միմիայն երեքը հարկւր և աւելի ամեայ էին, նա բնականապէս հարկ համարեց նոյն ստուգարանութեան ենթարկելու 1871-ին արած վկայութիւնները: Արդ նա համոզուեցաւ վտերական վկայադրելով որ իրենց հարկւրամեան անուանող 37 անձինքներից միայն մէկը (մի այլի 1770-ին ծնուած) 100 տարի էր ապրել: Մնացեալ 36-ից, 4 ծնուել էին 1773-ից 1782-ը. 11—1783—1791. 13—1792—1799 և 8—1800—1810:

Այս երկու գիտողութիւնից ակնհայտ էր պիտի հետևում է այն փաստը, որ մի տեսակ պատուաւիրութեամբ կամ երբեմն հասարակական բարեգործութիւնը վայելելու համար, ճերմակներից շատերն աւելացնում են իրենց տարիքը. . . սակայն պարզապէս հետևում է և այն, որ եթէ հարկւրամեանները շատ հազուադիւրս են, այնու ամենայնիւ մի անհերքելի իրողութիւն է, որ նոքա գոյութիւն ունին:

Մեծ անգլիական գիտնական Բէկօն Վերուլամյին իւր *De vita et morte* գրքի մէջ ապացուցել է լուսական և հռոմէական հեղինակների առաջ բերած փաստերի վրայ հիմնուելով, որ նոցա ժամանակի ամենամեծ ճերմակները 120 տարուց աւելի չեն ապրել, ապա անցնելով ժամանակակից մարդկանց նա 150 և մինչև անգամ 160 տարեկանի հասած անձինքների օրինակներ է բերում. «տարիներ, որոնց խտականութիւնը, ատում է նա, ապացուցուած է ամենայն հաւատի արժանի իրաւաբանական վկայադրելով»: Այդ Բէկօնը մի այնպիսի մարդ էր, որին զխանական ստուգարանութիւն առած բանը քաջ յայտնի էր:

Այտեղ բնականապէս առաջ է դալիս

այն խնդիրը թէ արդեօք նորա ժամանակը աւելի նպաստաւոր չէր կեանքի երկարատեւութեան քան թէ մերը:

Անկասկած կեանքի միջին տեւականութիւնը հետզհետէ աճում է, բայց մեր դարու հետ համեմատելով առաջուայ ժամանակների ազգարնակութիւնը և մասնաւոր ունեւոր գտնակարգն ապրում էր, ինչդիմի մի որոշ տեսակէտից նայելով, աւելի լաջող առողջպահական պայմանների մէջ:

Այսպէս օրինակ, մի ահագին բազմութեան կուտակումն միւսնոյն քաղաքում տակաւին տեղի չունէր: Բնակիչների մեծագոյն մասը պարտաւոր էր երկրագործութեամբ, այսինքն բացթեւայ աշխատանքով, դերձ այն պայմաններից, որոնք ներկայումս արուեստագործական կենդանեւում այնքան կարճացնում են մարդու կեանքը: Աղեկան ըմբելլքները զործածութիւնն այս աստիճան չարը չէր դորձ գնվում: Պատահական մահուան դէպքերը և ինքնասպանութիւններն այնքան չաճախ չէին: Մարդու սնունդը զուցէ այնքան բազմազան չէր, բայց միւսնոյն ժամանակ կեանքի նոյն խի առաջին պիտոյքները չէին կեղծվում, որպէս այդ տեղի ունի այժմ: Վերջապէս մեծ առևտրական ձեռնարկութիւնները, բորսայի խաղերը, քաղաքական մաքառումներն այնպիսի ուժեղ հոգեկան տանջանքներ չէին պատճառում, որպէս մեր տեսնողին ժամանակը:

Որեմն կարելի է ընդունել—ի հարկ է նիւթականապէս ապահովուած դատակարգի նկատմամբ—որ մեր մեծ պատերը, ապրելով աւելի առողջ վայրերում, մի այնպիսի մթնոլորտում, որ բարոյապէս և ֆիզիքապէս աւելի մաքուր էր, այնպիսի ժամանակ, երբ ամեն տեսակ կրքերը տիրապետող չէին, կարող էին երկայնակեցութեան աւելի բազմաթիւ օրինակներ մատակարարել մարդկութեան քան նոցա որդոց թուները: Բայց միւս կողմից նախկին դարերի տղիտութիւնը, որ այնքան սերտ կապուած է զիւրահաւատութեան

հետ, և որին յատուկ է սէրը դէպի հրաշալին, պաշտօնական արձանագրութիւնների պակասութիւնը, կարող էին նպաստել մեծ ծերունիների թուի չափազանցելուն:

Ահա այս նկատողութիւններն աչքի առաջ ունենալով, մենք առաջ կը բերենք բացառիկ երկայնակեցութեան այն օրինակները, որոնք յայտնի են պատմութեան մէջ:

Հին Ժամանակները:— Այսպիսի սերունդի ազգակազմութիւնն անելիս Գիրք Ծննդոցը յատկացնում է մի քանի նախադետներին հետեւեալ հատակները՝ Ազամին—931 տարի, Սէթին—912, Ենոսին—905, Ենովքին—910, Մադաքիային—895, Մաթուսաղային—969, Ղամէքին—777 տարի:

Եթէ մի տասերորդ մասի վերածենք այս թուանշանները կըստանանք աւելի հաւանական հասակներ, որին հասնում են և մեր օրերով ծերունիներից շատերը:

Պրօֆեսօր Կարուպի ասելով հռովմէական պատմադիրները լիշում են արտաքույ կարգի հասակը բոլորած հետեւեալ անձինքներին. Մառինիտ, Նումիտիայի թագաւորը վաղճանուել է 130 տարեկան, Պորսենան—129, Փարիսոս Մաքսիմուսը—125. Ալաուդիա, ծերակոյտի անդամ Աուդիլիուսի ամուսինը—115, Տերենցիան, Աիկերոնի առաջին կինը—112 տարեկան:

Պլինիոսը պատմում է, որ Քրիստոսի ծնունդուց յետոյ կատարած մի ազգահամար Խալկիդիայի այն մասում, որ ղետեղուած Պօի և Ալեքսիսների մէջ, 54 անձինք յայտարարել են որ 100-ամեայ են, 57—110, 2—120 3—130, 3—140 և 3—150 տարեկան . . .

Միւս կողմից եթէ աչքի առաջ ունենանք մահուան դէպքերի այն ցուցակը, որ կազմել է իրաւագէտ Ուլպիանոսը, Քրիստոսի ծնունդից 150 տարի յետոյ, Salcidia testamentaria օրէնքի դործադրութեան համար, իրաւունք ունինք ենթադրելու որ այն ժամանակ զոնեա հռովմում

մեծ ծերունիների թիւն այնքան մեծ չէր որքան մեր օրով:

Ա. 3.

(Կըշարունակուի)

Մ Ի Յ Ի Մ Ա Ր Դ Է Պ Ք

(Վէպիկ Բօլեստուս Պրուսի)

Երեկոյեան ըստ սովորութեան եկաւ ինձ մօտ, իմ վաղեմի դասընկերը: Երկուսս էլ գիւղումն էինք ապրում միմեանցից մի քանի վերստ հեռավորութեամբ և համարեա թէ ամենայն օր տեսնվում: Նա մի շիկահեր գեղեցիկ երիտասարդ էր այնպիսի հեզ աչքերով, որոնք շատ և շատ կանանց կարող էին առաջնորդել ցնորքների աշխարհը: Ինձ գրաւում էին նորա անվրդով հանգստութիւնը և առողջ դատողութիւնը: Այդ օրը ես նկատեցի, որ նորա քէֆը տեղը չէր. նայում էր գետնին և ջղաչին գրգռմամբ փաշտով հարուածում իր ոտներին: Ես պատէհ չէի դատում վրդովման պատճառը հարցնելու, սակայն նա ինքը խօսք բաց արաւ:

—Գիտե՞ս ինչ, ասաց նա, այսօր մի չիմար դէպք պատահեց գլխիս:

Ես զարմացաւ. գրեթէ հաւանական չէր որ «չիմար դէպքի» ենթարկուէր մի մարդ, որ այնքան տիրապետում էր իրեն:

—Այս առաւօտ, շարունակեց նա, մեր գիւղում հրդեհ պատահեցաւ: Այրուեցաւ մի խրճիթ...

—Իսկ դու նետեցիր քեզ կրակը, —կտրեցի նորա խօսքը փոքր ինչ հեզնական ձայնով:

Նա ուսերը վեր քաշեց, և ինձ այնպէս թուեցաւ, որ փոքր ինչ կարմրեց, բայց ո՞վ գիտէ գուցէ մայր մտնող արեգակի մի ճառագայթ արտափայլեց նորա դէմքի վրայ:

Նա շարունակեց իր պատմութիւնը.

—Գիւղացու տանիքի վրայ այրուեցաւ կանեփը, իսկ մի քանի բոպէից յետոյ և տանիքը: Այդ միջոցին ես մի հետաքրքրական վէպ էի կարդում, բայց սեւ մուսի սիւները և բոցի լեզուները տեսնելով, հետաքրքրութեան զգացմունքից գրգռւած ուղղեցի իմ քայլերը դէպի

այրուող տունը: Գիւղացիք դաշտումն էին և ես շատ քիչ մարդ տեսայ հրդեհի տեղում. երկու պառաւ կին, որոնք գլուխը շարժելով և փրկութիւնով նայում էին կրակին, օրդանիստի կինը, որ ս. Փլօրիանի պատկերը ձեռքին վանում էր հրդեհը և մի գիւղացի, որ դատարկ դուլը ձեռքին փրկիստիպական մտածմանց էր անձնատուր եղած: Ես տեղեկացայ նոցանից որ խրճիթը կողպած է, որովհետեւ տէրն իր կնոջ հետ գնացել են դաշտը: «Ահա մեր շինութիւնների եղանակը, մտածեցի ես, տունը չարդի պէս է այրվում»: Եւ ճշմարիտ. երկու բոպէ չանցած ամբողջ տանիքը բոցի մէջ էր, մուխը ուտում էր մարդուս աչքերը, իսկ կրակը այնպէս էր այրում, որ ես մի քանի քայլ չեմ քաշուեցի, երկիւղ կրելով որ պաճկոնակս այրուի: Մինչ այս մինչ այն բաւականին մարդիկ հաւաքուեցան կացինները ձեռքին և ջուր կըրելով. մի քանիսը սկսեցին կտրել ցանկապատը, որին ոչինչ վտանգ չէր սպառնում, միւսները գուլերից ջուր էին ածում այնպիսի ջաջողութեամբ, որ առանց շօշափելու կրակը՝ ներկայ եղողներին զորս դու պատուիրեցեր թրջեցին—իսկ մի կնոջ վայր ձգեցին: Ես ոչինչ նկատողութիւն չէի անում նոցա, տեսնելով որ միւս շինութիւնները վրտանդից ազատ են, իսկ խրճիթը փրկել անկարելի է:

Յանկարծ մէկը աղաղակեց. «Այնտեղ, երեսայ կաշ, փոքրիկ Ստասը»—Ո՛րտեղ, հարցրին միւսները:—«Խրճիթում, նա քնած է պատուհանի տակ օրօրոցում: Եթէ ապակին կտրեմք գուցէ կարելի լինի նորան կենդանի դուրս բերել»:

Սակայն ոչ ոք տեղից չշարժուեց, չարդը տանիքի վրայ արդէն այրուեց, իսկ գերանները կարմրել էին բոլորովին:

Պէտք է խոստովանուեմ, որ երբ լսեցի այդ սիրտս մղկտաց:

«Եթէ ոչ ոք չի գնալ, մտածեցի ես, ինքս կերթամ: Տղային կէս բոպէում կարելի է ազատել, բայց, Աստուած իմ, ինչ գո՞ւնացին հուր է»:

—Դէհ, մէկն ու մէկը վրայ հասէք—գոչում էին կանայք: Այս ամօթ ձեր տղամարդութեանը:

—Եթէ այդպէս, էինքդ ներս հրամայիր, բարկութեամբ պատասխան տուէր ներկայ եղողներին մէկը: Այնտեղ մահ է սպասում մտնողին, իսկ երեսնան թույլ է, երեւի առանց այն էլ մեռել է:

«Չառ լաւ, մաաճեցի ես, ոչ ոք չէ վտա-հանում գնալ, իսկ ես տատանում եմ: Բայց խելքս ասում էր ինձ ախար որ սատանան է քեզ մղում դէպի այս աննպատակ արկածը:» 2-է որ ես չգիտեմ թէ իրտեղ է երեսնան Գուլէ գուրս է ընկել օրօրօցից:

Արդէն սևացած գերանները խուլ աղմուկով սկսեցին վաչր թափուել:

«Սակայն պէտք է մտնել այնտեղ, ամեն մի վաչրեանը թանգ է: Միթէ կարելի է որ երեսնան մի որթի պէս աչրուի: Իսկ եթէ արդէն մեռել է, պատասխանեց խելքս, այն ժամանակ կըմնայ ցաւել միայն որ շորերդ աչրուեցան:»...

Հեռուից լսուեցաւ կնոջ մի սարսափելի ճիւղ. «փրկեցէք երեսնային:» «Բռնեցէք նուրան» լսուեցաւ իբրեւ պատասխան, ապա թէ ոչ նա կ'ընկնի կրակը և կըկորչի այնտեղ:»

Իմ ետեւից մի ինչ որ աղմուկ լսեցի և ապա նոյն աղաղակը... «Թողէք, այդ իմ երեսնան է:» — յետ քաշիւր դորան, գոչեց մէկը ամբողջից:

Այլ ևս չըկարողացայ գսպել ինձ և առաջ վազեցի: Ինձ շրջապատեց տաքութիւնը, մուխը. տանիքը սաստիկ ճռճում էր, վառարանի խողովակից թափվում էին կաշմեր: Ես զգացի որ մազերս աչրվում են և յետույցս քաշուեցի: «Ինչ չիմար դիւրագագացութիւն, մտաճեցի ես, մի բռնուն մարդկային աճիւնի համար ալլանդակել դէմքս: Դեռ ասողներ կըլինէին, որ ես ուզում էի աժան գնով հերոսի անուն վաստակել:»...

Այդ ընթացքին մի աղջիկ վազելով դէպի խորճիթը, խփեց ինձ արմունկով: Ես լսեցի փշրուած ապակիների ձայն, իսկ երբ քամին ցրուեց ծուխի ամբը, ես տեսայ նորան պատուհանի վերայով այնքան կորացած դէպի խորճիթի ներսը, որ երևում էին նորա կեղտոտ ոտները:

—Ի՞նչ ես անում, գիժ, բացականչեցի ես, չէ որ երեսնան արդէն մեռել է:...

—Ե՛մ գնա, յետ եկ, լսուեցաւ ամբողջից մի

ձայն: Տանիքը այնպիսի ոյժով փլուեցաւ, որ կաշմերը դէպի երկինք վեր ելան: Աղջիկը անհետացաւ ծուխի մէջ իսկ իմ աչքերը մթնեցան:

—Ե՛մ գնա, կրկնեց կնոջ ձայնը:

—Իսկոյն, իսկոյն պատասխանեց աղջիկը, յետ վազելով իմ կողքից: Նա դժուարութեամբ տանում էր զրկում բռնած երեսնային, որ արթնացել էր և բոլոր ոյժով աղաղակում էր:

—Ուրեմն երեսնան ճղջ մնաց, հարցրի ես:

—Ողջ և առողջ:

—Իսկ այդ աղջիկը նորա քոյրն էր:

—Ի՞նչ քոյր, պատասխանեց ընկերս, ազգական էլ չէ, նոյն իսկ մի ուրիշ տիրոջ մօտ է ծառայում. տաան և հինգ տարեկանից տւելի չի լինիլ:

—Եւ նորան ոչինչ չպատահեց:

—Նա աչրեց զլիսի թաշկինակը և մի փոքր էլ մաղերը:

Ես տեսայ նորան այսօր երբ այստեղ էի գալիս: Դռան մօտ նստած երգելով գետնալինձոր էր մաքրում: Ուզում էի յայտնել նորան իմ հիացման զգացմունքը, բայց յանկարծ չիշեցի նորա վաչրենի չափշտակութիւնը և իմ խելօքութիւնը ուրիշի անբաղդութիւնը տեսնելիս—և այնպէս ամաչեցայ որ չվտահայաց բերանիցս մի խօսք հանել:

—Ահա թէ ինչ ենք մենք, աւելացրեց նա և սկսեց ճանապարհին մօտ բռնանող ծաղիկները փայտով վաչր թափել:

Երկնքի վրայ սկսեցին աստղեր երևալ և սառը քամին բերում էր գորտերի կռկռոցի և ջրաչին թռչնոց ճղճոցի ձայնը, որոնք վիշերելու տեղ էին որոնում իրենց համար: Այդ միջոցին մենք սովորաբար ծրագիրներ էինք կազմում ապագայի մասին, բայց այդ օրը ոչ մէկը մեզանից բերան բաց չարեց: Իսկ ինձ թւում էր, որ թփերը մեր շուրջը շշնջում էին:

—Ահա թէ ինչ էք դուք:

Ո. Յ.

ՄԵՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

ՊԵՏՐՈՍ ԱՊՈՍՏՈՆ

(Տես պատկեր երես 193):

Ներկայ համարում տալիս ենք «Արձագանքի» ընթերցողներին մեր մեծատաղանդ գերասանի—հանգուցեալ Պ. Ն. Աբամեանի պատկերը այն տարին նկարուած (1879), ուր հայ բեմի վարչը ողևորում, չափշտակում էր ամբողջ հասարակութեան սիրտն ու հոգին: Մեծ ու փոքր, պատանի և ծերունի, մի խօսքով ամեն մի հանգիստական, որի սիրտը տակաւին ընդունակ էր վսեմի ու զեղեցիկ համար բախտելու, անզուսպ եռանդով վազում էր թատրոն, հայ բեմից հայ բարբառով բեմական բանաստեղծութեան աշխարհահռչակ լուսատուների անմահ խօսքերը լսելու, և մեր քանքարաւոր հանգուցեալի ամբողջ ոյժը հէնց այն էր, որ այդ մեծ լուսատուների բարձր մաքերը նորա բերանում մէկ մէկ թափանցող նետեր էին դառնում ու խոր մխովում էին հանդիսականի սրտի ու հոգու ներսը: 1879 թ. հայ բեմը և մասնաւորապէս Թիֆլիսի բեմը իւր ապագէին էր հասել շնորհիւ մեր միակ աննման զերասանի, որ նոյն իսկ Էւրոպական ամենաբնուր բեմի վարդ կարող էր համարուել:

Յ. Լ.

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն

Հետաքրքրական հաշուողութիւնն մը յորած է, մարդու մը կենաց 70 տարիներուն մէջ սպառած ուտելեաց նկատմամբ, Գաղղիացի գիտնական Մ. Սօպեէ որ այժմ Լօնտընի Բիթօրմ դրպի գիւլսն կը գտնուի: Ի մէջ այլոց, Պր. Սօպեէ կըսէ թէ եօթանասուն տարեկան առ հասարակ կերակրեալ մը սպառած կըլլայ 30 եգ, 200 ոչխար, 1000 հորթ, 200 գառն, 50 խոզ, 2,20 վառեակ, 1000 զանազան ձուկեր, 34,000 ոստրէ, 5,475 բառնտ բանջարեղենք, 243 բառնտ կարագ. 10,000 հաւկիթ և չորս քօռ:

Հայ. բաց առեալ ոչ սակաւ տակաւ զինիթէյ, սուրճ, և այլն: Այս անհուն քանակութեամբ ուտելիքը 2 Է. Է. Է. քիչ պակաս կը կշռէ:

Խմբագիր՝ ԱՐԴԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Տնօրէն՝ Ն. ՅԱՐՈՅ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիֆլիզի Հայոց Հրատարակչական ընկերութեան Հրատարակութեամբ լոյս տեսան Հետեւեալ զրքովները.

1. Եօհաննա Սպիրի «Վարդ — Բէպին», գերմ. թարգ. Ի. Յ. զինն է 10 կողէկ:

2. Կոմս Լ. Տորտուլի «Ատուած զիտէ արդարն ու մեղաւորը, բայց դատաստանը շուտ չի անում», թարգմ. Ս. Ա. զինն է 7 կողէկ:

3. Գ. Վարդանի «Հաւատարիմ Սափիւրին», Հնդկական վէպ, գերմ. թարգմանեց Փ. Վարդանեան: Գինն է 10 կողէկ:

Վաճառվում են կենդանական զրաւաճառանոցում:

ՀԱՆԳԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ-ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ-ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Բաժանորդագինն է 10 ֆր. (4 ռուբլի):

Հասցէն՝ Rédaction de la Revue „HANTESS“, a Vienne (Autriche)
VII. Mechitharistengasse. 4.

ԼՈՅՍ ՏԵՍԵՐ

Ն. Ս. ԿԱՐԱՄՅԱՆ

ԹԵՈՒԱՌ ԵՂԻՍԱԲԷԹ

Թարգմանեց

Դաւիթ Տէր-Դաւիթեան

Գինն է 10 կոպ.

Վաճառվում է Հայ գրականության ընկերությունում:

ԿԵՆԻՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՐԱՆՈՅՈՒՄ

ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ Ի ՄԻՋԻ ԱՅԼՈՅ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՆՈՐ ԳՐԲԵՐԸ.

ԴԱՐԴԵԼԻ Յ., Փամանակադրութիւն Հայոց, գ. 1 ա. 25 կ.

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ Ա., Արքեպոստոլ և տաք սէր. պատկեր իրական կեանքից, գ. 30 կող. ԼԵՌԵՆՅ, Բանաստեղծութիւններ, գ. 60 կ.

ՄԵԼԻՔ-ՉԱՀԱՅԱՐԵԱՆՅ, Հայ գիւղացու սև օրը, գ. 40 կ.

ԶԻՂԵՐ, Աւագակներ, ողբերգութիւն, թարգ. Փ. Վարդանեանցի, գ. 50 կ.

ՊՈԾԵԱՆՅ Պ., Բղդէ, վէպ, գ. 1 ա. 20 կ.

ՍԱՐԻՍԵԱՆՅ Լ., Այց Թիւրքաց Հայաստանին, գ. 60 կ.

ՍՄԱՅԼՍ Ս., Ինքնագիտութիւն. թարգ. Փ. Վարդանեանցի, գ. 1 ա. 50 կ.

ԲԱՓՖԻ, Մինը այսպէս, միւսը այնպէս, պատկերազարդ վէպ, գ. 1 ա.

ՓԱՓԱՅԵԱՆՅ, Խաթ — Սարա (Հայ բուշաների կեանքից), գ. 15 կ.

ВЕРИГА, Переплетчикъ. Полное практическое руководство къ переплетному дѣлу. ц. 1 р. 50 к.

ГАЛАНИНЪ, Письма къ матерямъ объ уходѣ за здоровымъ и больнымъ ребенкомъ. ц. 1 р. 75 к.

ГАРШИНЪ Всеволодъ, Разказы т. I. II и III. ц. 3 р.

ГОШЕ, Руководство къ плодоводству для практиковъ, съ 700 политипажамы 2 ч. ц. 12 р.

ЕЛАГИНЪ, Практическое птицеводство, Содерж. и разв. птицъ. ц. 2 р.

НЕТЫКСЪ, Практическій курсъ токарнаго искусства по дереву. ц. 1 р. 50 к.

СМАЙЛЬСЪ, Умъ и Энергія (жизнь и трудъ). Характеристики изъ жик. ни великихъ людей. ц. 1 р. 50 к.

Ճանապարհածախսը գնողների վրայ է:

Ոսկեայ մեդալ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ

ԲՕԶԱՐԶԵԱՆԻ

Ոսկեայ մեդալ

ԾԻԱԽՈՏԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ ԹԻՖԼԻԶՈՒՄ

Առաջարկում են պ. պ. ցանկացողներին ընտիր ծխախոտն և պատրիոսները իմ գործարանի, որ ունի Տաճկական և տեղական ընտիր և թարմ ծխախոտների պաշար: Պատուէրները կատարվում են գործածողների ճշակի Համեմատ և ճշտութեամբ: Իմ մագազինումս կան ծխելու Համար ամենալաւ գործիքներ և առարկաներ: Օտար քաղաքներից ստացուած պատուէրները կատարվում են անյապազ:

Գործարանիս գլխաւոր մագազինը գտնվում է Դիօրցօվայեա փողոցում Թիֆլիզի ազնուականների բանկի, նախկին Արծրունու, քարվանսարայում:

26 - 28.

ՀԱՆԳԷՍ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԵՏԱԿԱՆ

Հոյս է տեսնում տարէնը երկու զիրք:

Իրաւունքն ունի 2 ու.

Հասցէն՝ Москва. Газетный пер. д. Пянозова. Типог. М. Бархударьянъ.

ԼՈՅՍ ՏԵՍԵՐ

ՓԵՐԴ. ՀՄԻԴԹ

ՌԻՅՆԵԿԻ ԱՂՈՒԻՍԸ

Կերմ. Թարգմ.

ՓԻԼՈՍՈՖԱԿԱՆ ԿԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԳԻՆԵ Ի 60 ԿՈՊ.

Հանապարհի ծախքով:

ԹԻՖԼԻՉԻ ՀԱՆՈՅ ՀՐԱՏԴՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀՐԵՏԱՐԵՎՈՒԹԻՒՆ

ՖԵՐԴԻՆԱՆԴ ՇՄԻԴՏԻ

ՆԱԼ ԵՒ ԴԱՄԱՅԵԱՆԹԻ

ՀԵՂԵՍԻԱՆ ԱՌԱՎԵ

Գեր. Թարգմանէց Յովհաննէս Լաւալեանց

ԳԻՆԵ Ի 20 ԿՈՊԵԿ

Վաճառվում է Կենդրոնական գրախոսականոցում:

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА НА 1891 ГОДЪ

НА БОЛЬШУЮ ПОЛИТИЧЕСКУЮ, ЭКОНОМИЧЕСКУЮ и ЛИТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ

„ПРАВДА“

„ГАЗЕТА“ дѣлится на ТРИ большихъ вполнѣ самостоятельныхъ ОТДѢЛА: политико-экономическій, научный и литературный.

Подписчики газеты „ПРАВДА“ за 6 р. въ годъ получаютъ:

52 ПОМЕРА ГАЗЕТЫ. ЕЖЕНЕДѢЛЬНО, каждый номеръ въ 2—4 и болѣе листовъ большаго формата въ 8—12 и болѣе страницъ и каждая страница изъ трехъ столбцовъ, такъ что въ одномъ номерѣ будетъ отъ 24 до 36 и болѣе столбцовъ сплошнаго текста убористой печати съ разнообразнѣйшими статьями. КРОМЕ ТОГО ВЪМѢНѢ РАЗНЫХЪ ДЕНЕВНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ

52 НОМЕРА отдѣльно отъ газеты, ЕЖЕНЕДѢЛЬНО, каждый въ ДВА и болѣе листовъ большаго формата въ 32 и болѣе столбцовъ убористой печати, содержащихъ цѣльный рядъ новыхъ законченныхъ романовъ выдающихся писателей, съ такимъ расчетомъ, чтобы въ трехъ—пяти номерахъ помѣщался только одинъ сплошной романъ безъ всякихъ раздробленій. Такимъ образомъ подписчики получаютъ:

Большую газету и цѣнную библиотеку избраннѣйшихъ романовъ.

Въ особомъ литературномъ отдѣлѣ уже напечатаны весьма цѣнные новыя литературныя произведенія, заставившія о себѣ говорить всю Европу:

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА } въ С.-ПБ. и во все мѣста Имперіи на г. 6 р., полг. 4 р., на 1 мѣс. 1 р.
съ доставк. и перес. } за границу (въ славянскія земли и во все другія государства . . . 10 р., „ 6 р., „ 1 р.

ХВ. Выписывающіе 10 экземпляровъ получаютъ одинъ экземпляръ газеты безплатно.

Подп. прии. исключительно въ главной конторѣ газеты „ПРАВДА“, С.-Петербургъ, Невскій пр. 98.

Издатель-редакторъ газеты „Правда“ И. Н. Подлигайловъ.

Կենդրոնական գրախոսականոցի հրատարակութեամբ տարգրվում է Գրեգորիոս Երզնկեանցի գաղաղիքը «ՌԻՅՆԵԿԻ ԱՂՈՒԻՍԸ ԵՒ ՓԻԼՈՍՈՖԱԿԱՆ ԿԱՐԴԱՆԵԱՆ» տարրական դասընթացը, առաջին և երկրորդ տարի:

ԱՐԱՐԱՏ
ԱՄՍԵՓԻՐ

Բաժանարարքն է 4 ունի

Հասցէն՝ Вагаришанъ Редакція „Арапато“.

ՀԻՄՆԱՆԻՍՏԻ

ՎԷՊԸ

ԳԻՆԵ Ի ԹԻՖԼԻՍԻՍԻՍԻՍ 1 Պ.

Վաճառվում է Կենդրոնական գրախոսականոցում:

Վաճառվում է Կենդրոնական գրախոսականոցում:

Тифлисъ. Шпранзадэ.

